

de
ogen van
Etienne Vermeersch de
panda

een
kwart-
eeuw
later

Een milieufilosofisch essay

Houtekiet
Antwerpen / Amsterdam

Inhoud

WOORD VOORAF

Bij de tweede uitgave 11

DE OGEN VAN DE PANDA (1988)

- 1** Inleiding: van expansiedrang naar milieuproblematiek 15
- 1.1** Geschiedenis van de mens als succesverhaal 15
- 1.11** Menswording en oude steentijd 16
- 1.12** Dynamiek van de hoogculturen 17
- 1.13** Westers vooruitgangsoptimisme 20
- 1.2** Aftakeling van het optimisme 22
- 1.21** Beginnende twijfel: atoombom, DDT, mei '68 22
- 1.22** Brede bewustwording door rampen 24
- 1.23** Wereldwijde dreiging: ozon, CO₂, zure regen 27
- 1.3** Krachtlijnen van het vernieuwde inzicht 29
- 1.31** Afscheid van wetenschappelijk-technologisch optimisme 30
- 1.32** Globaliserend denken 32
- 1.33** Eindigheidsbesef 32
- 1.34** Ecologische benadering 34
- 1.35** Survival concept 34

- 2** Ecofilosofie: de oorsprong van de kwaal en het antwoord erop 35
- 2.1** Christendom en milieufilosofie 36
- 2.11** Lynn White en de 'christelijke arrogantie' 36
- 2.12** Max Weber en het ascetische protestantisme 38
- 2.13** Coleman en de theologische rechtvaardigingen 39
- 2.14** Passmore: Griekse en christelijke invloeden 39
- 2.2** Het WTK-bestel:
 - een niet-idealistische verklaring 41
 - 2.21** Ontstaan van het WTK-bestel 42
 - 2.211** Het acceleratiefenomeen in Griekenland en West-Europa 42
 - 2.212** De componenten: economie, techniek, wetenschap 45
 - 2.22** Waarom het succes? 48
 - 2.23** Micro rationaliteit, macro-irrationaliteit 48
 - 2.231** Irrationele aspecten van het WTK-bestel 49
 - 2.232** Heilsdenken, doemdenken, rationale benadering 51
 - 2.3** Psycho-sociale gevolgen van de WTK-ontwikkeling 52
 - 2.31** Desacralisatie, 'Diesseits'-gerichtheid, consumptiestreven 52
 - 2.32** Unificatie van de mensheid, groeiend gelijkheidsbesef 58
 - 2.33** Contradictorische aspecten van deze ontwikkeling 61
 - 2.34** Vier aanvullende stuwkrachten van het WTK-bestel 62
 - 2.4** Ecologische impact van de WTK-ontwikkeling 63
 - 2.41** Natuuraantasting in het Westen: demografie en landbouw 65
 - 2.42** Het bevolkingsprobleem in de derde wereld 66

- 2.43** Het ethisch-ecologisch dilemma:
ecologische of ethische ramp 69
- 2.44** Demografische problemen 70
- 2.441** Bevolkingsstop in de derde wereld 70
- 2.442** Bevolkingsstop in geïndustrialiseerde landen 72
- 2.45** Verband tussen bevolkingsexplosie
en gelijkheidsstreven 74
- 2.46** Impact van het WTK-bestel
op de klassieke milieuproblemen 76
- 2.461** Energie 77
- 2.462** Grondstoffen 79
- 2.463** Pollutie 79
- 2.464** Uitsterven van soorten 81
- 2.5** Een cyclisch productieproces als alternatief 81
- 2.51** Noodzaak van een nieuw consumptiepatroon 81
- 2.52** Cyclische productie: energie, grondstoffen,
pollutie 83
- 2.53** Aangepaste leefwijze en gedragsregels 84

- 3** Milieu-ethiek 85
- 3.1** Waarden, oorsprong en fundering 85
- 3.11** Historische ontwikkeling 86
- 3.12** Ontwikkeling van het naaste-begrip 87
- 3.13** Fundering van waarden 88
- 3.2** Milieu-ethiek als uitbreiding
van het naaste-begrip 89
- 3.21** De toekomstige mens als naaste 90
- 3.22** Uitbreiding van het naaste-begrip
naar de dieren 91
- 3.23** Pleidooi voor toekomstethiek
en empathie-ethiek 93
- 3.3** Milieu-ethiek als algemene habitus 96
- 3.4** Naar een antropocentrische milieu-ethiek 97

- 3.41** Ecocentrisme of antropocentrisme 98
- 3.42** Analyse van het waardebegrip 99
- 3.43** Het menselijk aspect van elke waardering 101
- 3.44** Zonder de mens zijn alle zijnswijzen
gelijkwaardig 103

4 Besluit 106

Noten 113

APPENDIX

Toespraak van Chief Seattle 117

NASCHRIFT (2010)

- 1** Kritieken op de eerste uitgave 121
- 2** Schaarste. Een ander verklaringsmodel 130
- 3** Broeikaseffect 135
- 4** Milieuscepticisme 138
- 5** Biodiversiteit 142
- 6** Lopend commentaar (2010)
bij de tekst van 1988 144
- 7** Slotbeschouwing 154

Weet je ook dat je vurige wensen slechts dan in vervulling kunnen gaan, wanneer het je lukt, liefde en begrip voor mens, dier, plant en sterren te verwerven, wanneer iedere vreugde jouw vreugde en iedere smart jouw smart zal zijn? Open je ogen, je hart en je handen en vermijd het gif dat je voorvaderen gretig uit de geschiedenis gezogen hebben. Dan zal de aarde je vaderland zijn en al je scheppen en werken zal zegen schenken.

ALBERT EINSTEIN

Voor Josiane

Woord vooraf

Bij de tweede uitgave

Halfweg de jaren '80 verzorgde ik voor het Studium Generale van de Gentse ingenieursfaculteit een reeks lezingen over de milieuproblematiek. Daarin zette ik voor het eerst mijn basisstellingen hierover uiteen. Op aandringen van de biologieprofessor Jan Hublé en met de steun van de Stichting Leefmilieu leidde dat tot de publicatie van "De ogen van de panda" in 1988. De essentie van wat hierin staat werd dus ongeveer een kwarteeuw geleden ontworpen. Sindsdien is de aandacht voor deze thematiek – die in de jaren '60 in de belangstelling kwam – voortdurend toegenomen en door de opkomst van het klimaatprobleem is ze ook op het vlak van de internationale politiek een steeds sterkere rol gaan spelen. Toen mijn uitgever mij voorstelde een nieuwe, aangepaste versie van dat boek te brengen, vond ik het een goed idee de vraag te stellen wat er, na bijna 25 jaar, van de centrale thesissen en van de concrete uitwerking ervan nog hout snijdt.

Om tegenover de lezer volkomen eerlijk te blijven heb ik besloten geen 'verbeterde' versie te brengen, maar het oorspronkelijk werk inhoudelijk volkomen onveranderd te laten. Wel zijn er taalkundige en stilistische aanpassingen gebeurd om de leesbaarheid te verhogen en op één plaats werd de ter-

minologie gewijzigd: het 'Scylla-Charybdisbeginsel' (2.43.) werd vervangen door het 'ethisch-ecologisch' dilemma', een verduidelijking die ik al heel vroeg in mijn lezingen over het onderwerp had aangebracht.

Die wens, een eerlijk beeld te brengen van mijn vroegere opvattingen, heeft ook tot gevolg gehad dat op het einde de "Toespraak van Chief Seattle" te vinden is, met de inleiding van toen.

Het staat nu volkomen vast dat deze rede nooit door Seattle werd uitgesproken. Er is een korte tekst van hem bewaard, waarin hij zijn positieve houding tegenover de blanken uitdrukt. Hij was overigens bekeerd tot het katholicisme. Hij moet ooit wel een rede hebben uitgesproken tegenover gouverneur Stevens, die vermoedelijk overeenkwam met die korte tekst. In 1887 publiceerde een zekere Henry Smith een "rede van Seattle" in de *Seattle Sunday Star*, een plaatselijke krant. In 1969 maakte professor Willam Arrowsmith daarvan een eigen versie, die even later haar definitieve vorm kreeg door Ted Perry in een filmdocumentaire over ecologie. Al in 1989 maakte Gert Fabr e mij attent op het niet-authentieke karakter van deze toespraak, maar in de opeenvolgende *ongewijzigde* drukken van het boek heb ik dat niet medegedeeld; wellicht ten onrechte. Of men zich toch door deze, overigens mooie, tekst wil laten inspireren, laat ik aan het oordeel van de lezer over.

Andere verbeteringen zal men in het *Naschrift* vinden, aangevuld met het resultaat van verder onderzoek en discussies die door het boek en de verdere ontplooiing van het milieudenken werden gestimuleerd.

Onder de hoofding 'Bewustwording van het ecologieprobleem' (1.22) had ik gewezen op een aantal rampen die aan de publicatie van het boek voorafgingen, waaronder de ont-snapping van giftig gas in het Indische Bhopal (1984). Het

stemt bitter dat op de dag waarop ik dit "Woord vooraf" schrijf, bekend wordt dat nu pas enkele verantwoordelijken hiervoor moeten boeten; zij het wel met maar een opsluiting van maximum twee jaar en een boete van 1750 euro. Het ging over duizenden doden... Ik had ook melding gemaakt van een reeks petroleumrampen en, eveneens nu, is BP Petroleum reeds weken vruchteloos aan het pogen de immense stroom van olie uit de boorput (*Deepwater Horizon*) in de Golf van Mexico te stelpen. Toeval, maar wel betekenisvol; is er dan niets veranderd?

De basisthesis van dit boek kan ik als volgt samenvatten. De ontsporing van ons wereldsysteem is het gevolg van een wijze van omgang met de natuur die typisch is voor de mens sinds zijn ontstaan. Door de interne dynamiek en de onderlinge versterking van wetenschap, techniek en kapitalistische economie is een totaalsysteem gegroeid, het wTK-bestel, dat gekenmerkt is door een uiterste efficiëntie in het bereiken van nauwkeurig omschreven doeleinden. De roes van het succes heeft geleid tot optimisme en tot een blindheid voor de irrationele aspecten van dit bestel: afwezigheid van een macrodoel, middel-doelomkering, onbeperkte uitbreiding binnen een eindige aarde. Concreet leidt dit tot de expansie van dit systeem over de hele wereld, met alle positieve en negatieve aspecten ervan: verhoging van welvaart en medemenselijkheid, maar ook bevolkingsexplosie, uitputting van hulpbronnen en pollutie. De oplossing ligt in een omkering van deze tendensen door inzicht en aangepaste productie- en consumptiepatronen. De weg daarheen vergt een nieuwe milieupolitiek, gebaseerd op een milieuethiek.

Mijn eerste algemene indruk na dit nieuw onderzoek komt erop neer dat de thesis over het wTK-bestel als verklaring van zowel de positieve als de negatieve aspecten van de huidige ontwikkeling in essentie correct blijft. Ook inzake de aanloop

tot een milieuetiek, gekoppeld aan een verlicht antropocentrisme, zie ik geen reden om van mening te veranderen. In de concrete uitwerking betreffende de specifieke milieuproblemen, valt wel een en ander aan te passen. Over dit alles meer in het *Naschrift*.

Uit de reacties die ik na een groot aantal lezingen over deze ideeën gekregen heb, kan ik afleiden dat ze een aantal mensen ertoe hebben aangezet een meer globaliserende en ecologisch gerichte visie te ontwikkelen. Zodra het er echter op aan kwam een andere visie te stimuleren inzake de demografische problemen, zowel hier als in de ontwikkelingslanden, bleek hiervoor geen begrip te bestaan.

Op dat vlak is het boek dus totaal mislukt. Ik blijf de hoop koesteren dat, na de Chinese leiders, ook andere verantwoordelijken op onze planeet de ernst van deze problematiek zullen inzien.

Etienne Vermeersch
juni 2010

De ogen van de panda

(1988)

Voetsporen...

1 Op een morgen in het begin van het regenseizoen, ongeveer 3,7 miljoen jaar geleden, liepen er twee individuen – een vader met zijn zoontje wellicht – in de buurt van de Sadimanvulkaan in het huidige Tanzania. Waar ze naartoe gingen, dat weten we niet. Wel weten we dat er enkele uren voordien een vulkaanuitbarsting was geweest die het hele gebied met een laag fijne as had bedekt. Daarna was het beginnen regenen en zo werden de voetsporen van het tweetal heel nauwkeurig afgedrukt. Onder de brandende middagzon werden ze even later verhard en bij een nieuwe uitbarsting onder een tweede aslaag bedolven, voor eeuwig... tot *Mary Leakey* en haar paleontologenploeg ze in 1978 ontdekten. Het zijn de voetsporen van een hominide; geen aap, nog geen mens, maar wel een wezen dat rechtop liep, op weg naar de menswording.

Op 20 juli 1969 werd een aantal andere voetsporen voor vele eeuwen vastgelegd: die welke *Armstrong* en *Aldrin* in het mulle stof van de maan achterlieten.

1.1 Sporen van de hominide die aan de oorsprong ligt van het verschijnen van de mens op aarde..., sporen van de mens die

zich van deze aarde schijnt los te maken, alsof hij die niet meer nodig heeft...

1.11 Tussen de aarzelende schreden van dat tweetal, dat zijn angst voor de vulkaanuitbarsting heeft moeten trotseren, en de zelfverzekerde stap van *Armstrong* ("That's one small step for a man, one giant leap for mankind"), ligt het verhaal van het meest fascinerende maar ook het meest schrikwekkende wezen dat deze planeet heeft voortgebracht: de mens. Wat zich heeft afgespeeld tussen dit prille begin en de triomfantelijke maanlanding, is ongetwijfeld een succesverhaal. Een miljoen jaar na deze eerste stappen in Laetolil vinden we een vergelijkbare *Australopithecus afarensis* in Hadar in Ethiopië: het is de beroemde *Lucy* waarvan *Don Johanson* in 1974 het skelet ontdekte.

Enkele honderdduizenden jaren later leeft er een verwante soort, *Australopithecus africanus*, in Zuid-Afrika, professor *Dart* vond daar in 1924 de schedel van het 'Taung kindje'. Twee miljoen jaar geleden hadden rechtlopende hominiden zich dus verspreid over heel oostelijk Afrika, van Eritrea tot Transvaal. En dan ontwikkelde zich rond het kerngebied daarvan, de Olduvai-kloof in Tanzania, het eerste wezen dat werktuigen maakte: *Homo habilis* (Louis Leakey, 1960). Hoever die *handyman* zich, steunend op zijn primitieve 'Olduvaanse' techniek, heeft gewaagd, weten we nog niet, maar zijn vermoedelijke afstammeling, *Homo erectus*, had zich een miljoen jaar geleden al over de hele Oude Wereld verspreid: Afrika, Europa, Azië. De meest bekende vertegenwoordigers ervan zijn de *Pithecanthropus erectus* van Java (*Eugène Dubois*, 1891), en de *Sinanthropus* uit de streek van Peking (*Pei*, 1929), die ongetwijfeld het vuur kende. Rond 300.000 werd hij opgevolgd door de archaische vorm van *Homo sapiens* – waartoe ook de mens van *Neanderthal* behoort – die over heel Eurazië

de resten van zijn rijk gediversifieerde paleolithische cultuur heeft nagelaten. De recente mens, *Homo sapiens sapiens* (o.a. Cro Magnon), bezette tussen 45.000 en 30.000 niet alleen de oude kerngebieden, maar stootte ook door tot Siberië, Amerika en, in het zuiden, tot Australië en de eilanden van de Stille Zuidzee: het eerste zoogdier dat de hele bewoonbare aarde heeft veroverd.¹

Naar onze normen is dat een langzame ontwikkeling, maar vergeleken met de evolutie van de andere dieren, is het een explosie. Vanaf de 'Olduvaanse' werktuigen van *Homo habilis*, die een niet-specialist nauwelijks van gewone stenen kan onderscheiden, over de 'Acheuleense' van *Homo erectus* naar de 'Mousteriaanse' van de *Neanderthaler*, is de vooruitgang indrukwekkend, zowel wat betreft de diversiteit van de artefacten als de afwerking ervan. Dankzij zijn cultuurproducten kon deze vroege *Homo sapiens*, die van nature eigenlijk in een tropisch of subtropisch klimaat thuishoorde, in koude gebieden overleven en zo de hele wereld koloniseren. Blijkbaar heeft de moderne mens deze vaardigheid en expansiedrang overgeërfd, want reeds vlug bereikte hij een ongehoorlijk raffinement in de bewerking van steen of been, bracht hij een wonderlijke artistieke productie op gang (Lascaux, Altamira...) en ontwierp hij de eerste vormen van textiel en pottenbakkerij. Uiteindelijk realiseerde hij in het vroege neolithicum via landbouw en veeteelt een doorbraak op het gebied van de voedselvoorziening.

“Niets is geweldiger dan de mens”

1.12 Misschien is het vreemd dat we een vertoog over milieufilosofie laten aanvangen bij die verre oorsprong: die eerste voetstappen en wat erop volgde. Laten we daarom on-

middellijk opmerken dat dit wonderde wezen reeds bij zijn ontstaan (*Homo habilis!*) een *tweevoudige dynamiek* vertoont: een ononderbroken verbeteren van de technieken en een progressief uitzwermen naar nieuwe gebieden. Vanuit een biologisch oogpunt zijn die twee aspecten nauw met elkaar verbonden. De natuurlijke draagkracht van een biotoop waarin zowel planteneters als vleeseters moeten leven, is relatief gering en het voortdurend toenemen in aantal van één enkele soort moet onvermijdelijk evenwichtsstorings tot gevolg hebben. Welnu, door de groeiende technische efficiëntie van de mens ontstond een zo sterke druk op de milieus waarin hij verkeerde, dat hij genoodzaakt werd steeds nieuwe territoria op te zoeken. Zodra de jagers en plukkers de hele aarde hadden veroverd, was deze uitweg afgesloten en moest de technische ontwikkeling stilvallen, tenzij men de productiviteit van bepaalde biotopen kon verhogen. De oplossing werd ongeveer 12.000 jaar geleden gevonden in de landbouw en de veeteelt.

De hierdoor verbeterde voedselproductie ging gepaard met de overgang naar een sedentair bestaan en zo ontstonden in een aantal gebieden (Egypte, Mesopotamië, Indusvallei, Yangtse-vallei, ...) relatief hoge concentraties van mensen, wat de vorming van steden en van de eerste hoogculturen mogelijk maakte. Van dan af is de perfectionering van de technieken en de introductie van nieuwe cultuurgoederen in een stroomversnelling geraakt, die zich tot heden heeft doorgezet, enkele stagnatieperioden niet te na gesproken. *De mens*, het werd nu duidelijk, *is een wezen dat zich door die intrinsieke dynamiek wezenlijk van alle andere soorten onderscheidt.*

Niet alleen wij stellen dat, terugblikkend, vast: ook in de mythen van veel culturen komt de mens naar voren als iets unieks in de wereld. De scheppingsverhalen besteden aan zijn ontstaan een bijzondere aandacht, wat bijvoorbeeld tot uiting